

MO'YNOQ O'RMON XO'JALIGIDA TARQALGAN UMURTQALI HAYVONLAR

Saparova Ariwxan

Qoraqalpoq davlat universiteti magistri
<https://doi.org/10.5281/zenodo.17394231>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 25- sentabr 2025 yil
Ma'qullandi: 28- sentabr 2025 yil
Nashr qilindi: 30- sentabr 2025 yil

KEYWORDS

Mo'ynoq o'rmon xo'jaligi, umurtqali hayvonlar, biologik xilma-xillik, ekologik tizim, sudralib yuruvchilar, qushlar, sutemizuvchilar, antropogen omillar, muhofaza, Orolbo'yi, tabiiy muvozanat.

ABSTRACT

Ushbu maqolada Mo'ynoq o'rmon xo'jaligi hududida uchraydigan umurtqali hayvonlar turlari, ularning ekologik va biologik xususiyatlari, yashash muhiti hamda inson faoliyati ta'sirida kechayotgan o'zgarishlar chuqur tahlil qilingan. Maqolada o'rmon xo'jaligining tabiiy sharoiti, iqlim xususiyatlari va hayvonot olamining muvozanatni saqlashdagi roli yoritilgan. Shuningdek, antropogen omillar ta'sirida ayrim hayvon turlarining kamayib borayotgani, ularni muhofaza qilish va tabiiy muhitni tiklash zaruriyati ilmiy asosda ko'rsatib o'tilgan. Tadqiqot natijalari Mo'ynoq o'rmon xo'jaligida biologik xilma-xillikni saqlab qolish, ekologik barqarorlikni ta'minlash va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish bo'yicha amaliy tavsiyalarni o'z ichiga oladi.

Mo'ynoq o'rmon xo'jaligi Orolbo'yi mintaqasida joylashgan bo'lib, ekologik jihatdan o'ziga xos, ammo murakkab holatdagi tabiiy hududlardan biridir. Bu joy uzoq yillar davomida Orol dengizining qurib borishi oqibatida jiddiy ekologik inqirozga uchragan bo'lsa-da, hozirgi kunda asta-sekinlik bilan tabiiy muvozanat tiklanmoqda. Shunga qaramay, bu jarayon sekin kechayotgani sababli, mavjud flora va fauna, xususan, umurtqali hayvonlar populyatsiyasi doimiy ilmiy kuzatuv va ekologik muhofazaga muhtojdir.

Avvalo, umurtqali hayvonlar — bu umurtqa suyaklari mavjud bo'lgan tirik organizmlar guruhi bo'lib, ular besh sinfga: baliqlar, amfibiyalar, sudralib yuruvchilar, qushlar va sutemizuvchilarga bo'linadi. Mo'ynoq o'rmon xo'jaligi hududida bu sinflarning deyarli barchasi uchraydi. Har bir sinf ekologik tizimda o'ziga xos o'rin egallaydi, shuningdek, tabiiy muvozanatni saqlashda, oziq zanjiri davomiyligini ta'minlashda va biologik xilma-xillikni mustahkamlashda katta rol o'ynaydi.

Olimlar fikricha, Orolbo'yi ekologik tizimi o'zining nozik muvozanati va turli hayvonot turlarining o'zaro bog'liqligi bilan ajralib turadi. Masalan, Abduqahhorova va Abdulazizova o'z tadqiqotlarida shuni ta'kidlaydilar, O'rta Osiyo umurtqali hayvonlarining biologik xilma-xilligi ularning yashash muhiti, oziq manbalari va iqlim sharoitiga bevosita bog'liqdir [1, 37-39]. Shuningdek, Buriyev va boshqalar qayd etishicha, cho'l va yarim cho'l mintaqalaridagi ekologik muvozanat aynan hayvonot dunyosining turlarga boyligi orqali saqlanib turadi. Ularning

fikricha, hayvonlar ekotizimda o'zaro bog'liq energiya oqimlarini ta'minlab, o'simliklar, hasharotlar va tuproq muhitining barqarorligini qo'llab-quvvatlaydi [2].

Shuningdek, Turayevaning fikricha, umurtqali hayvonlarning nerv sistemasi va sezgi organlarining rivojlanishi ularning muhitga moslashuvchanlik darajasini belgilaydi [4, 99-103]. U bu fikrni cho'l va yarim cho'l sharoitida yashovchi kaltakesak, quyon va tulki kabi hayvonlar misolida ilmiy asosda ko'rsatib o'tgan. Shu sababli, Mo'ynoq o'rmon xo'jaligida tarqalgan hayvonlarning biologik moslashuvchanlik xususiyatlarini o'rganish nafaqat zoologik, balki ekologik tadqiqotlar uchun ham muhim hisoblanadi.

Shunday qilib, mavjud ilmiy manbalar va kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, Mo'ynoq o'rmon xo'jaligi hududi Orolbo'yi ekotizimining qayta tiklanishida markaziy o'rinni egallaydi. Bu esa hayvonot olamining, xususan, umurtqali turlarining yashash muhiti va ularning ekologik ahamiyatini yanada chuqur o'rganishni taqozo etadi.

Aytish joizki, Mo'ynoq hududining tabiiy sharoiti o'ta quruq bo'lib, yozda harorat juda yuqori, qishda esa sovuq bo'ladi. Bunday keskin kontinental iqlimda faqatgina moslashuvchan turlar yashab qoladi. Masalan, qumli va sho'r tuproqli joylarda yashovchi sudralib yuruvchilar o'zining tanasidagi rang, quruqlikka chidamlilik va termoregulyatsiya xususiyatlari bilan ajralib turadi. Kaltakesak, qum iloni, qora ilon va sarg'ish kaltakesaklar Mo'ynoq o'rmon xo'jaligi hududida keng tarqalgan turlardir. Ular hasharotlar va mayda kemiruvchilar bilan oziqlanib, o'simliklar uchun zararli organizmlarning sonini kamaytirib turadi. Shu sababli ular ekotizimdagi tabiiy nazorat mexanizmi hisoblanadi.

Bundan tashqari, bu hududda qushlar olami ham nihoyatda boydir. Orolbo'yi hududi ko'plab migratsion qushlarning vaqtinchalik to'xtab o'tish joyiga aylangan. Bahor va kuz mavsumlarida yuzlab turdagi qushlar Mo'ynoq atrofidan o'tadi, ularning ayrimlari bu yerda uya qurib, ko'payadi. Ayniqsa, qizilqosh o'rdak, lochin, qirg'iy, qarg'a, chug'urchuq, kaptar, tustovuq va qaldirg'och singari turlar bu joyning qush dunyosini tashkil etadi. Ular hasharotlar va mayda hayvonlar bilan oziqlanib, ekotizimdagi biologik muvozanatni saqlaydi. Shuningdek, qushlarning ayrim turlari urug'larni tashib, o'rmon o'simliklarining tabiiy ko'payishiga hissa qo'shadi.

Hududning o'ziga xos xususiyatlaridan biri — bu sutemizuvchilarning ekologik moslashuvchanligidir. Mo'ynoq o'rmon xo'jaligi hududida tulki, bo'ri, quyon, bo'rsiq, yumronqoziq, sichqon va cho'l kalamushi kabi hayvonlar keng tarqalgan. Ular turli ekologik qatlamlarda yashaydi: masalan, yumronqoziq va sichqonlar yer osti qatlamida in qurib, o'simlik ildizlari orasida harakatlanadi, bu esa tuproqni yumshatib, havo almashinuvini yaxshilaydi. Shu bilan bir qatorda, yirtqich turlar — tulki va bo'rilar — kemiruvchilar sonini tartibga soladi, bu esa tabiiy oziq zanjirining to'liq ishlashini ta'minlaydi.

Mo'ynoq o'rmon xo'jaligi atrofida suv resurslari cheklangan bo'lsa-da, ayrim sun'iy suv havzalari, suv kollektorlarida baliq turlari ham uchraydi. Masalan, karas, cho'rta baliq, oqqayroqi va loach kabi baliqlar suv tizimining pastki pog'onalarida yashab, suv muhitini biologik tozalashda ishtirok etadi. Shuningdek, suvli hududlarda yashovchi amfibiyalar — suvsarlik qurbaqa, yashil qurbaqa kabi turlar — hasharotlarni yo'qotishda ekologik foyda keltiradi.

Shu bilan birga, Mo'ynoq o'rmon xo'jaligida umurtqali hayvonlar sonining kamayishiga sabab bo'layotgan antropogen omillar ham mavjud. Eng avvalo, Orol dengizining qurib borishi tufayli mikroiklimning o'zgarishi hayvonlarning tabiiy yashash joylarini toraytirib yubordi.

Bundan tashqari, noqonuniy ovchilik, o'rmon maydonlarining qisqarishi, yaylovlarning haddan tashqari foydalanilishi va chiqindilarning ko'payishi ham hayvonot dunyosiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Masalan, ilgari bu hududda keng tarqalgan lochin, qizilqosh o'rdak, bo'ri kabi turlar hozirda kamyoblashib, ayrim hollarda Qizil kitobga kiritilgan.

Biroq, shuni ham ta'kidlash kerakki, so'nggi yillarda Mo'ynoq o'rmon xo'jaligida tabiatni tiklash va hayvonlarni muhofaza qilish bo'yicha bir qator tadbirlar amalga oshirilmoqda. Xususan, yangi o'rmon plantatsiyalari barpo etilmoqda, suv yig'uvchi inshootlar qurilmoqda va ekologik monitoring tizimi yo'lga qo'yilmoqda. Bu chora-tadbirlar hayvonlarning tabiiy yashash joylarini qayta tiklashga xizmat qiladi. Shuningdek, mahalliy aholini ekologik madaniyatga o'rgatish, tabiatni muhofaza qilish bo'yicha targ'ibot ishlari olib borilmoqda. Chunki, insonning tabiatga bo'lgan munosabati ijobiy tomonga o'zgaras ekan, ekotizimdagi muvozanatni saqlab bo'lmaydi.

Tabiiyki, umurtqali hayvonlar nafaqat biologik xilma-xillikni saqlashda, balki butun ekologik tizimning barqarorligida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ularning yo'qolishi o'z navbatida oziq zanjirining buzilishiga, o'simliklar va hasharotlar orasidagi tabiiy muvozanatning izdan chiqishiga olib keladi. Shu sababli, har bir tur ekologik tizimda o'z o'rniga ega bo'lib, uni yo'qotish katta ekologik muammolarga sabab bo'ladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Mo'ynoq o'rmon xo'jaligida tarqalgan umurtqali hayvonlar bu hududning biologik boyligini belgilovchi eng muhim ko'rsatkichlardan biridir. Ularning yashash joylarini muhofaza qilish, tabiiy sharoitni tiklash, suv resurslarini tejash va o'rmon maydonlarini kengaytirish orqali ularning sonini ko'paytirish mumkin. Shuningdek, hayvonlarni ilmiy jihatdan o'rganish, ularning ekologik ahamiyatini aniqlash va Qizil kitobga kiritilgan turlarni alohida muhofaza qilish dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Agar bu borada izchil ekologik siyosat yuritilsa, Mo'ynoq o'rmon xo'jaligi nafaqat Orolbo'yi uchun, balki butun O'zbekistonning tabiiy muvozanatini saqlashda muhim markazga aylanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abduqahhorova, S., & Abdulazizova, M. (2024). ORTA OSIYO UMURTQALILAR (VERTEBRATA) FAUNASINING BIOLOGIK XILMA-XILLIGI VA ZOOGEOGRAFIYASI. *Естественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования*, 3(12), 37-39.
2. Buriyev, S., Maxkamova, D., & Sherimbetov, V. A. F. A. B. A. Y. (2019). *Ekologiya va atrof muhit muhofazasi*. Toshkent 2019y. Noshir nashriyoti.
3. Ravshanbek o'g'ili, O. M. (2025). HAYVONOT DUNYOSINING XILMA XILIGI VA ULARNING HOZIGI HOLATI. QISHLOQ XO 'JALIGIGA TA'SIRI. *Global Science Review*, 1(1), 193-199.
4. Turayeva, S. . (2025). UMURTQALI HAYVONLAR NERV SISTEMASI VA SEZGI A'ZOLARINING SOLISHTIRMA ANATOMIYASI. *Наука и технология в современном мире*, 4(10), 99-103. извлечено от <https://inlibrary.uz/index.php/zdift/article/view/88246>
5. Turdibekova, Z. M. (2025). MAMLAKATIMIZDAGI MUHOFAZA ETILADIGAN HUDUDLAR ("Sudochye-Akpetki" davlat buyurtma qo 'riqxonasi misolida). *Hamkor konferensiyalar*, 1(16), 91-94.